

VÉGH FERENC

Stájerhon védelmében

*A szlavón–petrinjai végvidék
a 17. században – magyar szemmel**Defending Styria**The Confines of Slavonia and Petrinja in the 17th Century
from Hungarian Perspective*

The borders set by the peace treaty of Trianon (1920) have been separating the successor states of the former Habsburg Monarchy not only from a political but a scientific point of view as well. The historiography of the counter-Ottoman defence system in the early modern times provide us with an impressive example of this. As is well known, the Hungarian scholars, mainly in default of knowledge of language, have neglected to research into the Croatian and Slavonian confines until now. Their south Slavic counterparts, however, for the same reason, have disregarded the defence structures laying to the north of the Drava river which resulted in divergent interpretation. The present paper aims to overbridge this by outlining the framework of the confines of Slavonia and Petrinja for Hungarian speaking academics. The 17th-Century border zone, also known as Generalcy of Varaždin, comprised the border castles between the Sava and Drava rivers, which were meant to be a bulwark for Styria. The estates of the Austrian province subsidised the buffer zone in return for which they reserved the supreme and medium level management of it to themselves. We intend to prove that in contrast to the assertion of the German and Croatian historiography, this border zone cannot be regarded as institutional ancestor of the Military Frontier (Militärgrenze). As a matter of fact, it is related to the confines (Grenze) operating on Hungarian soil proper in the early modern times.

Bevezetés

„Ezért tehát különösen fontos megjegyezni, hogy minden török tartományban és azok végvidékén több mérföldre hódolt lakosokat találni, akárcsak Magyarországon, akik úgy a törököknek mint a keresztényeknek szolgáltatásokra vannak kötelezve. Ezen tehernek nem csak a magyar, hanem a velencei [és] lengyel a törökökkel, valamint Moszkóvia tatárokkal közös határukatán vannak alávetve, úgy, hogy ezen nemzetek és az ősellenségek között mindenkor hódoltság van. Egyedül a mi végvidékeinken, jelesül a vend, a horvát és az úgynevezett tenger melléki végeken nincs ehhez fogható. Miként nincs egyetlen, nálunk lakozó keresztény, aki a törököknek akárcsak egy fillért is adna, úgy azok sem kötelesek számunkra bármit is adni (...) Ennek megfelelően a végvidékeink között nem találni hódoltakat, hanem mindenki jó keresztény vagy török.” A Johann Weichard Valvassor kortárs krajnai polihistor művéből vett idézet a Drávától északra és délre kiépült határvédelmi struktúrák közötti egyik lényeges különbségére világít rá, amelyre a kutatás csak nemrég figyelt fel és értelmezett.¹ Nevezetesen arra, hogy a Dráva-Száva közén oszmán uralom alatt élő, oda már a megszállást követően bevándorolt, tehát gyökértelesen lakosságot a keresztény fél – a magyar hódoltságtól eltérően – sohasem tudta rendszeres adófizetésre szorítani.² Az a körülmény pedig, hogy Szlavónia keresztény kézen maradt területének lakói a 17. század folyamán nem fizettek adót a hódítóknak, még a szűkebb szakmai közönség előtt sem közismert. Ennek oka elsődlegesen abban keresendő, hogy a trianoni döntéssel államhatárrá vált Dráva egyben historiográfiai határrá is merevedett az azóta eltelt száz évben, bár ebben objektív okok, mindenekelőtt a közép-európai történetírást mindig is jellemző nyelvi korlátok is közrejátszottak. A kora újkorban kiépült oszmánellenes védelmi rendszer kutatástörténete erre eklatáns példával szolgál. Jelen pillanatig ugyanis egyetlen(!) magyar nyelvű munka sem íródott, amely kifejezetten a Belső-ausztriai Haditanács által koordinált horvát és/vagy szlavón (másként vend) végvidék

¹ „Dahero dann absonderlich zu merckhen würdig ist, daß in allen Türkischen Ländern und dero Grentzen auf etliche Meilweges gehuldigte Landleute anzutreffen, gleich wie in Ungarn, welche so wol dem Türkchen als den Christen Dienste zu leisten verpflichtet sind. Ja solcher Last seynd nicht allein die Ungarische, sondern auch Venetianische, Polnische Grentzungen mit den Türkchen, wie auch die Moscowitische mit den Tartarn unterworfen, also daß zwischen selbigen Nationen und Erbfeinde allezeit etwas Gehuldigtes ist. Allein auf unsren Grentzen, nemlich der Windischen, Croatischen und so genannten Meer-Grentzen geschiet nicht dergleichen, Massen kein einiger Christ, der bey uns wohnhafft, den Türkchen den Geringsten Heller bezahlt, da sie im Gegentheil auch an uns etwas zu geben nicht verbunden sind (...) Immassen zwischen unsren Grentzen nichts gehuldigt anzutreffen, sondern Alles entweder gut Christlich oder Türkisch ist.” – Valvassor 1689. 7. (fordította Végh Ferenc)

² Molnár 2013. 521–537.

történetét taglalná.³ A téma kutatója így „jobb híján” a gazdag német és horvát nyelvű irodalomból tájékozódhat, amelyek szerzői elől viszont a hazai historiográfia eredményei maradtak rejtve, leginkább éppen a magyar nyelv ismeretének hiányában.⁴ Ez viszont – mint a későbbiekben látni fogjuk – esetenként teljesen eltérő interpretációt eredményezett. Hiánypótlónak szánt, terjedelmi okokból sajnos szűkre szabott tanulmányunk egyfelől tehát a magyar kutatótársadalmat kívánja közelebről megismertetni a Drávától délre fekvő végvidék sajátosságaival, másfelől annak tanulmányozása révén a védelmi rendszer magyarországi szegmensének vizsgálatához és értelmezéséhez is új szempontokat kíván nyújtani.

A szlávón–petrinjai végvidék szervezete

A 17. században szlávón–petrinjainak nevezett végvidék (*Grenze*) pilléreit – északról dél felé haladva – Kapronca, Körös és Ivanics főváruk jelentették, amelyek mindegyike több kisebb végházat tömörítő, főkapitányságnak hívott (*Oberhauptmannschaft*) várövezetet uralt, azaz maga a végvidék és az egyes végházak közé beékelődött egy közbülső szint.⁵ Szentgyörgy várához, illetve – a tizenöt éves háború előestéjén az oszmánok által épített, a Dráva-Száva közti végvidékbe csak 1678-ben inkorporált – Petrinja alá ellenben nem tartoztak végházak, emiatt azokat csak kapitányságként (*Hauptmannschaft*) tartották számon.⁶ Hasonló struktúrákba szerveződtek a horvát-tengermelléki végvidék végházai is.⁷ Ez azért érdemel említést, mivel a Drávától északra fekvő generalátusok esetében a végházak jellemzően a hierarchia azonos fokán helyezkedtek el, így közvetlenül függték a központi erősségtől.⁸ A főkapitányságok, mint közbülső szervezeti egységek létezése azonban a szűkebb értelemben vett Magyarországon sem volt ismeretlen. A Kanizsa-patak mentén 1578-ban kiépült bajcsavári végvidék – amely a névadó váron kívül Keresztúrt és Fityeházát foglalta magában – ugyancsak középszintű szerveződésként fungált a szlávón generalátuson belül, hasonlóan nagy önállósággal.⁹ A felső-magyarországi végvidéki főkapitányságon belül, annak tiszántúli részeiből kialakított, az Erdélyi Fejedelemség szemmel tartására létrehozott szatmári főka-

³ Egyes, a téma szempontjából lényeges részproblémákat érintett Pálffy 2009a., 2003., 1995.

⁴ Az önálló feldolgozások közül kiemelendő: Štefanec 2011; Dabić 2000; Kaser 1997; Močanin F. - Valentić 1981; Wessely 1973–1974; Rothenberg 1960; Rothenberg 1966; Rothenberg 1970; Amstadt 1969; Vaniček 1875.

⁵ Petrić 2012. 119–125.

⁶ Petrić 2012. 122.

⁷ Petrić 2012. 119–125.

⁸ Pálffy 1996. 163–217.

⁹ Toifl 2002. 29–40.

pitányság ugyancsak szemléletes példa.¹⁰ A bányavidéki végeken Szécsény főkapitánya Hollókő, Buják és esetenként Somoskő felett is joghatóságot gyakorolt, szintúgy beékelődve a generálisság és az egyes végvárok közé.¹¹ Főkapitányságok létezése tehát a Dráván innen sem volt kuriózum. Csupán arról van szó, hogy a hazai várkörzetek kutatása, jóllehet jelentőségükre immáron három évtizeddel ezelőtt felhívták a figyelmet, az eltelt időben jószerevével alig haladt előre.¹² A tizenkét magyar mér föld hosszán elnyúló szlavón védelmi övezet súlypontja Kapronca várkörzete és Szentgyörgy végháza volt, ezekben állomásozott ugyanis a végvidék haderejének közel 40%-a.¹³ A végvidék központja mégsem itt, hanem a távoli Varasd szabad királyi városban volt, ahol a generális és stábja védelmére mindössze néhány tucat fegyveres állomásozott.¹⁴

A 17. században a központjáról mindinkább varasdinak nevezett végvidéki főkapitányság 23 végházában az 1630 és 1677 közötti időszakban 1636 katonát kellett havi rendszerességgel fizetni, ami jelentős visszaesés volt az 1580-ban előírt 2280 fős keretlétszámhoz képest.¹⁵ A harmincéves háborúban (1618–1648) a fennmaradásért küzdő Habsburg ház a Drávától délre fekvő védzónák katonaszámait is radikálisan, hozzávetőleg negyedével kényszerült redukálni.¹⁶ Fenntartásuk éves szinten így is 113.000 rajnai forintot emésztett fel, nem számítva ide a belső-ausztriai tartománycsoport (Stájerország, Karintia, Krajna, kivéve a görzi grófságot) által közösen viselt dologi kiadások tetemes költségeit.¹⁷ A végvidék haderejének magját a német nyelvterületen toborzott, 406 főt számláló katonaság alkotta. Őket a három határmenti fővárban, illetve Varasdon állomásoztatták, bár kivételként az ivanicsi főkapitánysághoz tartozó Csázma is fogadott be néhány tucat német gyalogot.¹⁸ A kutatás már korábban rámutatott, hogy a kontingens egyre nagyobb arányban délszlávokból állt, annak következményeként, hogy a német fegyveresek helyiekkel kötött házasságából született gyermekek folytatták apjuk szolgálatát, jóllehet már a német nyelvet sem mindig bírták.¹⁹ Elviekben ugyancsak német nemzetiségű katonák voltak a lovas lövészek, akik jól egészítették ki a 250 főnyi, a német forrásokban huszároknak nevezett könnyűlovasságot. Utóbbiakból egyébként kizárólag csak a főkapitányságok központjaiba jutott; Petrinján, Szentgyörgyváron, illetve Varas-

¹⁰ Pálffy 1996. 198–199.

¹¹ Pálffy – Szabó 2010. 35.

¹² Pálffy 1995. 119.

¹³ Petrić 2012. 114. Kiterjedésére SHK 1884. 54.

¹⁴ Petrić 2012. 123.

¹⁵ Kaser 1997. 109–110.

¹⁶ Pálffy 1996. 207.

¹⁷ Kaser 1997. 109–110.

¹⁸ Petrić 2012. 122–123.

¹⁹ Kaser 1997. 115–116.

don nem volt jelen a lovas fegyvernem.²⁰ A szintén délszláv, haramiának nevezett könnyűgyalogság ellenben mindenhol képviseltette volt, összesen 950 fővel.²¹ A fegyvernemek összevetéséből nyomban kitűnik, hogy a végvidék haderejének kevesebb mint ötöde(!) szolgált lovon. Ha a kimutatásból láthatólag hiányzó tüze-
zereket és rendkívüli alkalmazottakat is beszámítjuk, akkor ez az arány még kedvezőtlenebb. Ez még a szlavóniaival szomszédos, ugyancsak mellékhadszíntérnek számító Kanizsa ellen vetett végvidékekkel összevetve is szembeötlő, jóllehet – a Dél-nyugat-Dunántúl sajátos domborzati viszonyai miatt – az ottani fegyvereseknek is csak harmada tartozott a lovas fegyvernemhez.²²

Nyilvánvaló tehát, hogy a szlavón–petrinjai végvidék alapvetően defenzív berendezkedésű volt, ami leginkább a Dráva-Száva közének természeti adottságaival magyarázható. A részint a kanizsai, részint a boszniai ejalet végházaival farkaszemet néző végvidék földrajzi-demográfiai viszonyai ugyanis jelentősen eltértek az északabbi frontvidékektől. A szomszédos oszmán végvárak és a keresztény várláncolat tudvalévőleg viszonylag távol húzódott egymástól, köztük pedig egy lakatlan határsáv terült el.²³ Ez azonban csak demográfiai értelemben volt pusztaság, valójában egy erősen erdősült határtérségről volt szó, amely nem csak az oszmán portyázóknak, hanem törvényen kívüli elemeknek is menedéket nyújtott. A banditizmus a későbbi időszakban is szinte leküzdhetetlen problémát jelentett.²⁴ A keresztény fél erdőbevéágásokkal próbálta átjárhatatlanná tenni a térségen átvezető utakat, amit Martin Stier hadmérnöknek a végvidékről készült mappái is beszédesen szemléltetnek.²⁵ A Dráva és a Száva mellékfolyóinak kiterjedt hálózata ugyancsak nehezítette a megközelítést, nagyban segítve ezáltal a védelmet. A nyugat-keleti futású hegyláncok tovább tagolták a tájegységet, a három főkapitányság várláncolatai között lényegében ezek alkották a választóvonalat.

Stájerország (ön)védelme

A szlavón–petrinjai és a szomszédos, Kanizsa ellen vetett végvidék „békeidőben” mindent egybevetve jól látta el legfőbb feladatát, azaz útját állta a Stájerország felé tartó portyázóknak. Ez különösen annak fényében elismerésre méltó eredmény, hogy az 1470-es években kezdődő, hadjárattal felérő oszmán betörések korábban

²⁰ Petrić 2012. 117.

²¹ Petrić 2012. 117.

²² Czigány 2013. 67–90.; Tóth 2013. 38–46.; Végh 2010. 16–17.

²³ Kaser 1997. 32–33., 128.

²⁴ Vlašić 2016. 82–84.

²⁵ Pálffy 2000. 60–72.

egész tájegységeket néptelenítettek el.²⁶ Az alkalmilag több ezer főt felvonultató oszmán támadásokkal a kora újkorban csak nyílt háború idején lehetett számolni, ekkor sem déli, hanem inkább keleti irányból.²⁷ Ez természetesen nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy portyázók béke idején Stájerország területére lépjenek, bár ennek valószínű(tlen)ségét jól mutatja, hogy a 17. századból mindösszesen két ilyen esetről van tudomásunk.²⁸ A Kanizsáról kiinduló oszmán portyázók a térség sajátos természetföldrajzi viszonyai miatt leginkább a Mura mentén találhattak utat maguknak az örökös tartomány irányába.²⁹ Radkersburg (korabeli magyar nevén Regede) mint határváros volt leginkább kitéve az ellenséges támadásoknak, ami nagyban hozzájárult a korábban életerős kereskedőváros hanyatlásához.³⁰ A támadók a folyót követve elvben akár Grazig, a tartomány székhelyéig is könnyűszerrel eljuthattak, tekintve, hogy ott nem épült ki a magyarországihoz hasonló védelmi rendszer. A lakosság leginkább a nagyobb határmenti városok (Radkersburg, Fürstenfeld, Feldbach, Hartberg, Luttenberg stb.) falai között lelhetett menedéket ellenséges betörés esetén, amelyeket a 16. század második felében többször is megerősítettek.³¹ A kormányzat ugyanis – éppen a korábbi rossz tapasztalatokból okulva – kifejezetten ellenezte, hogy a helyi lakosság az erdőkbe meneküljön, vagy hevenyészett erősségekben próbáljon ellenállni a támadóknak.³² A birtokosok várai, kastélyai, udvarházai sem jelenthettek számukra biztos menedéket, tekintve, hogy a stájer nemesség nem rendelkezhetett magyar rendtársaikéhoz fogható magánhaderővel, így azokban békeidőben sem állomásoztak számottevő helyőrségek.³³ A védelmet ellenben jól kiépített megfigyelő- és távjelzőrendszer segítette, amely ágyúlovésszel és (a támadók által okozott tüzekével egyébiránt könnyen összetéveszthető) füstjelekkel hívta fel a figyelmet a közelgő veszélyre, illetőleg szólította fegyverbe a tartomány fegyverfogásra kötelezett nemes és nemtelen lakóit.³⁴

A fegyveres ellenállást az egyes negyedekben (*Viertel*) fegyverbe hívható tartományi felkelés jelentette, amely a korszakban továbbra is a tartomány rendjeinek irányítása alatt állt. Ez a stájer nemesség vagyoni helyzete (*Gült*) alapján kiállított lovas lövészek (vagy helyette gyalogosok), illetve meghatározott kulcs alapján hadra fogott (általában minden 30., közvetlen veszélyhelyzet esetén min-

²⁶ Toifl – Leitgeb 1991. 6-11.

²⁷ Toifl – Leitgeb 1991. 11-33.

²⁸ Toifl – Leitgeb 1991. 24, 26.

²⁹ Sz. Simon 2014. 188.; Pálffy 2003.

³⁰ Valentinitich 1974. 127.

³¹ Roth 1970. 34.

³² Posch 1990. 42.

³³ Posch 1990. 129-131.

³⁴ Schulze 1973. 130-132.

den 10., vagy 5.) paraszthadbehívását jelentette.³⁵ A harcban járatlan és motiválatlan alattvalóik felfegyverzését és rendszeres gyakorlatoztatását – egy esetleges parasztfelkeléstől tartva – maguk a stájer rendek sem szorgalmazták.³⁶ A gyakorlatban nehézkesnek bizonyult rendszer valóban kevésbé volt hatékony a gyorsan mozgó török–tátár, vagy éppen magyar portyázókkal szemben. 1631-ben végleg fel is hagytak a korábban minden évben megtartott hadiszemlék gyakorlatával, bár ebben minden bizonnyal szerepe volt az éppen ekkortól látványosan megnövekedett adóterheknek is.³⁷ A parasztkatonaság kiváltására már ezt megelőzően is egyre nagyobb szerepet kaptak a toborzott zsoldos alakulatok, bár felfogadásukat mindenkor hátráltatta a krónikus pénztelenség.³⁸ Rajtuk kívül a három másik belső-ausztriai tartomány (Karintia, Krajna, Görz) által már 1575 óta, szabályozott keretek között küldött rendi segélyhadakra („*Nachbarlicher Sukkurs*”) lehetett még számítani, ezek kiállítása azonban meglehetősen időigényes és körülményes volt. Az egyenként alig néhány száz fős tartományi kontingensek különben is legfeljebb három hónapig voltak bevethetőek. Ezzel is magyarázható, hogy csak alkalmilag, példának okáért Bethlen Gábor erdélyi fejedelem hadai, vagy a svéd ezredek közeledésének hírére állították fel és indították útnak azokat, a veszély elmúltával pedig rögvest szélnek eresztették a katonákat.³⁹ A Rákóczi-szabadságharc éveitől tartósan fennálló veszélyhelyzet látványosan kudarcra ítélte a belső-ausztriai társtartományok szolidaritásán alapuló, addig alapvetően jól működő szomszédi segítségnyújtást.⁴⁰ 1649 után amúgy is a Habsburg Monarchia állandó hadseregének helyben állomásoztatott ezredeire hárult az osztrák tartomány védelme.⁴¹ Ez egyúttal azt is jelentette, hogy a tartomány hadügyeinek irányítása is az uralkodó kezébe került, bár a hadfelkelés intézményét csak a kurucoktól 1704-ben, Szentgotthárdnál elszenvedett vereséget követően számolták fel.⁴²

Stájerország tehát láthatólag nem a tartomány önnön védelmi struktúráit fejlesztette, hanem lényegében „kiszervezte” határvédelmét a szomszédos szlavón és részben magyar területekre. A stájerek a már a 16. század második felére kikristályosodott elv szerint a legközelebb eső szlavón (avagy vend) végvidék finanszírozását vállalták magukra, míg Karintia és Krajna tartományok a Száva és az Adriai-tenger között húzódó horvát várláncolatot tartották fent.⁴³ Mint arra az újabb

³⁵ Toifl 2010. 283–289.; Schulze 1973. 113–126.

³⁶ Roth 1970. 33.

³⁷ Toifl 2010. 286.; Pichler 1985–1986. 86–87., 100.

³⁸ Valentinitzsch 1974. 93–128.

³⁹ Posch 1990. 44–50.

⁴⁰ Posch 1990. 54–59.

⁴¹ Posch 1990. 119–121.

⁴² Krenn 1981. 241–254.

⁴³ Pálffy 2001. 202–209.

kutatások rámutattak, a stájer részvétel nem szorítkozott a Drávától délre eső területekre. Zrínyi IV. György szorgalmazására, ám tartományi forrásokból 1578-ban kezdődött meg Bajcsavár felépítése, amely a róla elnevezett várövezet központjaként, a Kanizsa patak mentén állta útját a Dráva és a Kanizsa között elhaladni kívánó portyázóknak.⁴⁴ Az ekkortól szlavón-bajcsavárinak nevezett végvidék szervezéséhez csatolt várkörzet élére kapitányként az „ötletadó” került, amivel elejét lehetett venni a hatásköri villongásoknak is.⁴⁵ Minthogy Zrínyi 1582-től a Kanizsai végvidék és a dunántúli kerület főkapitányságát is elnyerte, így a térség hadügyeinek irányítása egy kézben egyesült.⁴⁶ A bajcsavári kapitányság azonban nem volt előzmények nélküli. Szigetvár 1566. évi eleste előtt a Dráva menti végházakban (úgy mint Berzence, Babócsa, Vízvár) már szolgáltak stájer zsoldon fegyveresek, sőt időlegesen még a Dél-Dunántúl központi várába is vetettek szlavón katonákat.⁴⁷ A stájer rendek láthatólag már ekkor is a Dráva-Mura menti oszmán előretörésnek próbálták gátat vetni a végházak helyőrségeinek fizetésével, nem csak a folyó szlavón, hanem magyar oldalán is. Ebbe a koncepcióba illeszkedik, hogy Szigetvár és a somogyi várláncolat elését követően immáron Kanizsa kiépítéséhez nyújtottak segítséget a stájernek. Az ott állomásozó német zászlóalj zsoldját ugyancsak a tartomány hozzájárulásából fizették, de a tizenöt éves háború időszakában (1591–1606) a kanizsai végvidék első embere is az osztrák rendek soraiból került ki.⁴⁸

A végvidék finansziális keretei

Kanizsa 1600. októberi kapitulációját követően, a nyomban formálódó új védelmi tervzet értelmében a Rába-parti várláncolatot Alsó-Ausztria segélyeiből tartották volna fenn, míg a Mura melletti végvárok védelmét, szinte magától értetődően, a stájerekre bízták volna. A Belső-Ausztria tartománycsoportot irányító Ferdinánd főherceg azonban – a rendekkel egyetértésben – kategorikusan elzárkózott attól, hogy részt vállaljon a Drávától északra eső, ezáltal az Udvari Haditanács illetőségébe tartozó magyarországi határszakasz fenntartásában.⁴⁹ A korábbi évtizedekben példamutatóan áldozatkész stájer rendek a 17. században láthatólag még tartományuk közvetlen védelmére is vonakodtak anyagi áldozatokat hozni.⁵⁰ Elutasító magatartásuk érthetőbbé válik, ha tudjuk, hogy az 1630-as években a

44 Toifl 2002. 27–40.

45 Toifl 2002. 28.

46 Pálffy 1997. 269., 279.

47 Pálffy 2003. 475–479.

48 Pálffy 2003. 481–482.; Pálffy, 1997. 279.

49 Kelenik 2005. 330–337.

50 Valentinič 1974. 96., 115.

stájer tartománygyűlés által kivetett egyenes adók a korábbinál lényegesen nagyobb terhet róttak a lakosságra. A nemességre jövedelmük arányában kivetett egyenes adó (*Gültsteuer*) immáron négyszeres értékben állandósult, amelynek zöme természetsszerűleg alattvalóikat terhelte.⁵¹ A kiadások fedezésére 1633-ban bevezetett, elvileg rendkívüli, ám szinte minden évben behajtott készpénzadó, akárcsak az azt megelőző évtől kezdődően kivetett fejadó szintén elsősorban jobbágyi teher volt ugyan, de azokhoz a nemességnek is hozzá kellett járulnia.⁵² Az adóterhek fokozódása miatti elégedetlenség már 1635-ben parasztfelkeléshez vezetett.⁵³ A készpénzadók látványos emelését a kiadási oldal szintűgy jelentős növekedése indukálta. Az 1592-ben az oszmánok által provokatívan épített, elfoglalása után kényszerűen a szlavón végvidékhez csatolt Petrinja váráról és őrségéről is a stájereknek kellett gondoskodniuk, bár annak költségeit a három tartomány kezdetben még közösen teremtette elő.⁵⁴ A Kanizsa kiesésével háttország nélkül maradt bajcsavári körzet 1609-ben megszűnt ugyan, ám katonaságának zömét Szentgyörgyvárra irányították át, azaz részben továbbra is fizették.⁵⁵ Az éves katonai büdzsé tervezésekor a stájer rendek ekkor már a Német-római Birodalom tekintélyes török segélyére sem számíthattak, amelynek negyedét-ötödét korábban a Belső-ausztriai tartománycsoportnak engedte át az uralkodó.⁵⁶ A korábban leginkább hadianyag vásárlására fordított birodalmi hozzájárulás ugyanis a harmincéves háború időszakában végleg elapadt.⁵⁷

A 17. században a Belső-ausztriai Haditanács és a stájer rendek – a szóhasználatukban „kanizsai szakasznak” nevezett – magyar határővezet működtetéséhez való hozzájárulást ritkán látott egyetértésben hárították el maguktól, rendszereszerűen nem is vettek abban részt.⁵⁸ A rendek hadügyektől való elfordulását a szlavón–petrinjai végvidék működtetésével járó tetemes kiadások és a harmincéves háború által felerősített kedvezőtlen gazdasági folyamatok önmagukban is magyarázhatják. A látványos érdektelenség háttérében azonban az is meghúzódott, hogy a belső-ausztriai tartományokban a század elejére lényegében lezárult az ellenreformáció. Ennek következtében az egyre nagyobb számban rekatolizáló, a Habsburg-dinasztia szolgálatát választó nemesség jelentősen veszített addigi alkupozíciójából.⁵⁹ A korábban még többségében protestáns rendek ugyanis

51 Pichler 1985-1986. 86.

52 Pichler 1985-1986. 87., 100.

53 Toifl – Leitgeb 1991. 24.

54 Kaser 1997. 109.; Thiel 1930. 598.

55 Toifl 2002. 38-39.

56 Toifl – Leitgeb 1991. 44.

57 Toifl – Leitgeb 1991. 44.

58 Valentinitzsch 1974. 96.

59 Winkelbauer 2003. 2. köt. 43-54.

támogatásuk, mindenekelőtt a védelmi költségekhez való hozzájárulás fejében mindenkor jelentős engedményeket tudtak kiharcolni a Habsburg főhercegektől.⁶⁰ Az 1620-as évek végére a protestantizmus mellett végsőkéig kitartó családok távozásával a stájer rendiség testületileg is meggyengült.⁶¹ Mutatja ezt, hogy a belső-ausztriai tartománycsoport a szomszédos Alsó-Ausztria rendjeitől eltérően nem csatlakozott a csehek 1618. évi felkeléséhez, amely hamarosan összeurópai konfliktussá terebélyesedett.

A belső-ausztriai tartományok hozzájárulásának mértékét, valamint az általa fenntartott végvidékek területi és a feladatkörök funkcionális elhatárolását az érintett tartományok képviselői között 1578-ban Bruck an der Murban tartott tanácskozás szentesítette.⁶² Ennek értelmében Stájerország a több mint fél millió rajnai forintos katonai büdzséhez 308.000 forinttal járult volna hozzá, ami több volt, mint Karintia és Krajna együttes vállalása (44%).⁶³ A stájer kvóta háromnegyedét egyébiránt a szlavón végvidék zsoldszükséglete nyelte el, míg a dologi természetű kiadásokhoz a három tartomány elvben közösen tartozott hozzájárulni.⁶⁴ A tartományok tényleges anyagi áldozatvállalása azonban jócskán elmaradt az előírányzott összegtől. A tizenöt éves háború utolsó esztendeiben Stájerország csak 221.000 rajnai forintot költött a határvédelemre, de az elkövetkező évtizedekben ez az összeg is alig több mint a felére, 130.000 forintra olvadt, ami kevés-
 sel haladta meg Karintia tartományi hozzájárulását.⁶⁵ A stájer rendek részvétele a szlavóniai határzóna működtetésében azonban mindvégig magától értetődő és megkerülhetetlen volt. Horvátország és Szlavónia ugyanis akkorra egy keskeny határsávra zsugorodott („*reliquiae reliquiarum*”, azaz a „*maradékok maradéka*”), amelynek jövedelmei nem tették volna lehetővé a határvédelmi rendszer kiépítését és fenntartását. A történeti Szlavónia három megmaradt vármegyéjéből (Varasd, Körös, Zágráb) ugyanis a 16. század második felében mindösszesen 3000–5000 magyar forint folyt be a dikából.⁶⁶ Horvátország tudni illik éppen az oszmán pusztítások okán már a késő középkorban felmentést kapott az állami adó fizetése alól, de a Száva és a Kulpa közéről is csak esetlegesen lehetett számítani a rendi országgyűlésen megajánlott segélypénzre.⁶⁷ A szlavóniai szabad királyi városok (Varasd, Kapronca és Körös) taksája is alig néhány száz forintot

⁶⁰ Štefanec 2011. 246–248.; Schulze 1973. 34.

⁶¹ Winkelbauer 2003. 2. köt. 51.

⁶² Kaser 1997. 104–108., 168.; Kruhek 1995. 278–289.

⁶³ Kaser 1997. 166.

⁶⁴ Schulze 1973. 166.

⁶⁵ Schulze 1973. 263.

⁶⁶ Štefanec 2011. 333.

⁶⁷ Adamček – Kampuš 1976. VII.

tett csak ki; a két utóbbinak a későbbiekben ezt el is engedték.⁶⁸ A tartományi főharmincadhivatal bevételeit pedig nem a pozsonyi Magyar-, hanem a bécsi Alsó-ausztriai Kamara kezelte az 1620-as évekig.⁶⁹

A segítség ára

Nélkülözhetetlen anyagi hozzájárulásuk fejében Stájerország rendjei joggal formáltak igényt a védelmüket garantáló védzóna irányítására, mint ahogy Alsó-Ausztria rendjei is hasonlóképpen igyekeztek ellenőrzésük alá vonni a Duna és a Balaton közötti győri végvidéket.⁷⁰ 1578-ban Bruck an der Murban egy Graz székhelyű grémium felállításáról is döntöttek a belső-ausztriai tartományok, amely az 1556-ban felállított bécsi székhelyű Udvari Haditanács mintájára, elvben annak társzerveként koordinálta a szlavón és horvát végvidéket.⁷¹ Jóllehet a hadi tanácsosok járandóságát részben az őket delegáló tartományok fizették, a kormány szerv korszakunkban már nyilvánvalóan a Habsburg főhercegek érdekeit képviselte, még ha a belső-ausztriai tartománycsoport rendjeinek jelentős befolyást engedett is.⁷² Abban viszont hasonlított a bécsi testületre, hogy miként előbbiben a magyar rendiség nem rendelkezett képvisellel a korszakban, úgy a grazi soraiiban sem kaptak helyet a horvát-szlavón rendek reprezentánsai. Horvátország és Szlavónia egyre inkább egységesülő politikai elitje nem csak a hadügy központi vezetéséből, hanem – magyar társaikkal ellentétben – annak közép- és alsó szintű irányításából is kiszorult.⁷³ A 17. században ugyanis a vend végvidék élén kizárólag stájer előkelőket találunk, de a (fő)kapitányi tisztségeket is kizárólag nekik juttatta a grazi haditanács.⁷⁴ Egyedül Petrinja, több vonatkozásban is némileg „testidegen” végháza jelentett kivételt, amelynek kapitányai az Erdődy család tagjai közül kerültek ki, örökletes jelleggel.⁷⁵ A horvát-tengermelléki végek esetében is csak egyedül Frangepán Farkas Kristófnak (Vuk Krsto Frankopan) sikerült negyed századra (1626–1652) magához ragadnia a védelmi övezet irányítását. A horvát előkelők azonban már ezt megelőzően is eséllyel pályáztak, ha nem is a végvidék, de legalábbis az egyes várkörzetek megüresedett (fő)kapitányi posztjai-

⁶⁸ Kaser 1997. 51–52.

⁶⁹ Kenyeres 2017. 45.

⁷⁰ Pálffy 1999. 164–207.

⁷¹ Ennek összetételére és működésére újabban Štefanec 2011. 213–246.; Thiel 1916. 48–58.

⁷² Schulze 1973. 101–105.

⁷³ Horvátország és Szlavónia tartomány egyesülésének folyamatára l. Pálffy 2002. 107–121.

⁷⁴ Petrić 2012. 119–121.

⁷⁵ Petrić 2012. 119–121.

ra.⁷⁶ Süket fülekre talált viszont a horvát-szlavón rendek azon folytonos követelése, hogy a vend végvidéken is növeljék a honos főtisztek részarányát.⁷⁷ Ez azonban illuzórikus elvárás volt, hiszen a gyakorlat révén a végvidék fenntartására fordított tartományi hozzájárulás tekintélyes része – némi kerülővel – visszajutott az azt finanszírozó osztrák rendek képviselőihez. Az alsó-stájerországi nagybirtokosok a végvidék élelemellátásában is egyeduralkodó szerepet szereztek maguknak, amit a főélelmester pozíciójának szinte folyamatos birtoklása szavatolt.⁷⁸ A tisztségviselők és főtisztek által elkövetett, kirívó visszaélések is rendszerint rejtve és komolyabb következmények nélkül maradtak, ami rávilágít a belső-ausztriai hadügyigazgatás belterjes mivoltára.⁷⁹ Beszédes az is, hogy nyilvánvaló veszélyhelyzetben előfordult, hogy a végvidék néhány száz fegyveresét az osztrák tartomány védelmére rendelték, tehát a Magyar Királyság határain kívül alkalmazták, azaz voltaképpen sajátjukként kezelték annak haderejét.⁸⁰ Az Udvari Haditanács irányítása alá tartozó magyarországi végvidékek esetében erre nem találni példát.

A Kanizsa ellen vetett, Dráván inneni végvidékkel összevetésben különösen éles a kontraszt. A bécsi udvarral kötött különleges kompromisszum eredményeként ugyanis a Kanizsával szemközti végvidék (és ezzel együtt a dunántúli kerületi főkapitány tisztsége) 1633 és 1703 között öröklődött a Batthyány családon belül. A végvidéki és egyben kerületi főkapitányok még életükben el tudták fogadtatni fiaik utódlását, ami – mint arra a kutatás a közelmúltban felhívta a figyelmet – egyaránt példa nélkül állt a védelmi rendszer magyar és horvát szakaszán.⁸¹ A délnyugat-dunántúli védzóna és a család szoros összefonódását mi sem mutatja jobban, mint hogy a Kanizsa ellen vetett generálisságot a század második felében nem ritkán „*Batthyány-végek*” elnevezéssel illették a német nyelvű források.⁸² A muraközi várcsoport ugyanezen analógiára „*Zerinische Grenze*” azaz „*Zrínyi-végek*” névvel került fel a korabeli mappákra.⁸³ A Batthyányak által irányított végvidéken belül ugyanis a Zrínyi család tagjai mint Légrad és a Muraköz kapitányai voltak felelősök az ottani végvárak irányításáért, ugyancsak örökjogon. A Kanizsa ellen vetett végházak élén kivétel nélkül magyar honosságú (fő)kapitányokat találunk, de e végvidéken német katonaság is csak alkalmilag, akkor is csekély számban szolgált.⁸⁴ Mindez elsődlegesen annak volt köszönhető, hogy a Kanizsával szemközti

⁷⁶ SHK 1884. 466-470.

⁷⁷ Moaçanin F. - Valentić 1981. 30.

⁷⁸ Valentinitsch 1981. 524.

⁷⁹ Valentinitsch 1986. 163-174.

⁸⁰ Toifl - Leitgeb 1991. 25.

⁸¹ Pálffy 2009b. 332-335.

⁸² Pálffy 2009b. 335.

⁸³ Pálffy 2000. 50.

⁸⁴ Végh 2010. 13-28.

végvidéket nagyjából a 17. század közepéig a Magyar Kamara által bevételezett jövedelmekből, úgymint a rendi országgyűlés által megszavazott hadisegélyből, a harmincadból és – ma már tudjuk – mindenekelőtt az 1635-től kivetett úgynevezett félharmincadból tartották fenn.⁸⁵ A 17. század közepétől viszont ezen a végvidéken is egyre nagyobb szerepet kapott a végvidéki fizetés adminisztrálásában az Udvari Kamara. A Kanizsa elleni várláncolat tehát a helyi rendi társadalom érdekérvényesítő képességét tekintve a másik végletet jeleníti meg, ellenpontozva a Drávától délre húzódó szlavón védzónát. A győri generalátus valahol a kettő között helyezkedhetett el e tekintetben. Az alsó-ausztriai rendek anyagi hozzájárulásuk fejében ugyan már korán kisajátították maguknak a végvidéki főkapitány pozícióját, a végházak kapitányi székébe viszont a 17. század elejétől kizárólag magyarok ül(het)tek. A Bocskai-felkelés eredményeként jelentősen megerősödött magyar rendek ugyanis a közvetlenül a császárvárost oltalmazó Győr, illetve – a dunai sajkás flottilla bázisául szolgáló, szervezetileg is különálló – Komárom kivételével elvben bármely végvidék és végvár parancsnoki posztját elnyerhették.⁸⁶

A sokkalta gyengébb pozíciókkal rendelkező horvát-szlavón rendiség egyedül az úgynevezett Kulpa melletti (másként báni) végvidéket tudta irányítása alatt tartani, éppen annak köszönhetően, hogy azt is alapvetően magyarországi jövedelmekből működtették. A – kamarai szóhasználatban megtévesztő módon ugyancsak vend végvidéknek nevezett – várláncolat főbb váraiban (Breszt, Pokupszko, Berkisevina, Szredicskó) ugyanis a mindenkori bán félezres kontingensét (300 lovas, 200 gyalogos) osztották szét, a személyes szolgálatára rendelt száz lovas kivételével.⁸⁷ Kevésbé ismert, hogy őket legalábbis a 17. század közepéig a Kanizsa ellen vetett végvidékhez hasonlóan, azzal egyidőben többnyire a Magyar Kamara bevételeiből fizették, rendszerint több éves késésekkel.⁸⁸ Itt állomásoztak a horvát-szlavón rendi gyűléseken (*sabor*) a délszláv gyalogosok tartására kivetett hozzájárulásból (*pecunia haramialis*) felfogadott – leginkább a határfolyón átvezető gázlókat oltalmazó – fegyveresek is, akik felett végső soron szintén a mindenkori bán parancsnokolt.⁸⁹ A 17. század közepén a hozzávetőleg ugyancsak félezer főnyi, az „ország gyalogjainak” is nevezett fegyveresek zsoldját a rendi hozzájárulás mellett a szlavón vármegyeék hadiadója, illetve a tartományban szedett félharmincad volt hivatott fedezni.⁹⁰ A Kulpa-menti véghelyek kapitányi posztjaira kizárólag a horvát-szlavón rendek tagjai nyertek kinevezést, ami meghatározó bevételi

⁸⁵ Kenyeres 2013. 567–590.

⁸⁶ Pálffy 2009. 56.

⁸⁷ Merényi 1895. 401–404.

⁸⁸ Oross 2018. 1082–1083. A fizetés lebonyolítására konkrét példát hoz Méhes 2013. 175–195.

⁸⁹ Kampuš 1981. 518.

⁹⁰ CJH 1900. 528–529.

forrást jelentett, különösen a köznemesek számára.⁹¹ A magyarországinál strukturálisan jóval fejletlenebb szlavón vármegyék ugyanis sokkal kevesebb pozíciót és ezáltal jövedelemforrást tudtak nemességük számára biztosítani.⁹² Természetesen a báni tisztség tekintélyét is nagyban növelte e sajátos helyzetű várláncolat irányítása. Különösen, hogy a tisztséget az előző évszázadban gyakran párban viselték, illetőleg a tizenöt éves háborút követően (1606-1608) a rendi méltóság betöltetlen maradt.⁹³ Egyébként maga a horvát-szlavón rendi gyűlés inkább egy magyarországi vármegye közgyűlésére emlékeztetett és nem csak a résztvevők csekély száma miatt. Előbbiben ugyanis szintűgy a (zömében katolikus) köznemesség volt a hangadó, míg az 1620-as évekig jellemzően evangélikus mágnások inkább a magyar országgyűléseken próbálták érdekeiket előmozdítani.⁹⁴

Vlahok a végvidéken

A Habsburg dinasztia, illetve az érdekeit képviselő Belső-ausztriai Haditanács és a horvát-szlavón rendek ellentéte különösen a vlahok tömeges betelepülése miatt éleződött ki. Szlavónia oszmánok uralta részéről ugyanis a tizenöt éves háború idején, különösen 1595 és 1600 között több hullámban költöztek át zömében a görögkeleti felekezethez tartozó délszlávok, akiket a kortársak változatos megnevezésekkel (*Raitzen, Serben, illetve predavci, pribezi, uskoci* stb.) jelöltek.⁹⁵ A Stájerország anyagi hozzájárulásának mértékéről korábban elmondottak ismeretében teljesen érthető, hogy a Habsburg főhercegek és a határvidéki, osztrák származású főtisztek felkarolták a menekülőket, akikben olcsó fegyveres előtt láttak.⁹⁶ Legalább ilyen fontos szempont volt az is, hogy az oszmán oldalon is katonai szolgálatra kötelezett vlahok áttelepítésével egyúttal az ellenséges határvédelmet is bomlasztották. A tömeges migráció háttérben elsődlegesen az állhatott, hogy az oszmán kormányzat – a bevett gyakorlat szerint – a határvidéki struktúrák megszilárdulásával szűkíteni igyekezett kiváltságaikat, amelyet a központi költségvetésben az 16. század végétől mutatkozó jelentős deficit is ösztönzött.⁹⁷ A kutatás újabban a keresztény végvidék főtisztjeinek kezdeményező, illetve a jövevényekkel tartó ortodox pópák és szerzetesek közvetítő szerepét emeli ki.⁹⁸

⁹¹ Moaçanin F. - Valentić 1981. 30.

⁹² Štefanec 2011. 113-114.

⁹³ A dalmát-horvát-szlavón bánok névsorát közli Pálffy 1997. 275-276.

⁹⁴ Štefanec 2011. 119-120.

⁹⁵ Kaser 1997. 119.; Völckl 1982. 14.

⁹⁶ Štefanec 2007. 131-133.

⁹⁷ Moaçanin N. 1984. 193-198.

⁹⁸ Štefanec 2007. 129-133.

De szerepe lehetett ebben az érintettek eleddig kevés figyelemre méltatott törekvésének is, hogy megszabaduljanak a szlavón végvidék főkapitányai által rájuk mint oszmán alattvalókra kirótt sarctól.⁹⁹

Problémát jelentett azonban, hogy az áttelepülő vlahokat – kincstári uradalmak híján – a stájer főkapitányok a központi váraik körül, a szlavón nemesség már évtizedek óta lakatlan, ezért egészen addig semmilyen bevételt nem produkáló birtokaira telepítették le.¹⁰⁰ Bár ez a lépés a birtokok hovatarozása tekintetében nem jelentett változást, a földek tulajdonosai az új népesség megjelenését követően nyomban jogaik elismertetését és adó fizetését várták el tőlük. A grazi kormány szerv nem is burkolt támogatását látva azonban a vlahok – a jobbágysorba süllyesztés távlatos veszélyétől tartva – kategorikusan elutasították a birtokosok követelést.¹⁰¹ A rendeknek a földesúri szemszögből nézve jószágaikat uszarpáló ortodox népelemmel szembeni harcát a tartomány legnagyobb, leginkább érintett birtokosaként a zágrábi püspök vezette, aki nem mellesleg megyésfőpásztorként is érdekelt volt az új népesség alávetésében.¹⁰² Jóllehet a problémával az egymást követő magyar rendi országgyűlések is behatóan foglalkoztak, a vlahokra mint fegyveres erőre igényt tartó Habsburg dinasztia, illetőleg a stájer tartomány ellenérdekeltsege miatt nem sikerült megegyezést tető alá hozni a felek között.¹⁰³ Emiatt II. Ferdinánd (1619–1637) 1630-ban saját hatáskörben, rendeleti úton szabályozta a betelepülők jogállását oly módon, hogy az érintettektől a korona részére kizárólag katonai szolgálatot várt el. A „*Statuta valachorum*” minden 18. életévét betöltött férfit fegyveres szolgálatra kötelezett, ami a határok őrizetét, illetve a riadó esetén egy kijelölt helyen való gyülekezést jelentette.¹⁰⁴ Ehelyütt szükségképpen megemlítené, hogy a betelepült délszláv népesség jelölésére csak az uralkodó rendelet kiadását követően vált általánossá az (elsődlegesen jogállásukra és nem etnikumukra utaló, többes jelentéstartalmú) vlah terminus.¹⁰⁵

A vlah statutumok kiadásakor hozzávetőleg 6–7000 fegyverest lehetett soraikból kiállítani, ráadásul anyagi ellenszolgáltatás nélkül. Ellenben oszmán területen kettő, míg egyéb hadszíntéren történő alkalmazásuk esetében egy hét után zsoldot kellett számukra fizetni.¹⁰⁶ Létszámukat tekintve tehát mintegy négyszeresen múlták felül a fizetett végváriakat (1646 fő). Aligha véletlen egybeesés, hogy a vend végvidék keretszámait éppen 1630-ban módosították, azaz annak megha-

⁹⁹ Moaçanin F. 1971. 304.

¹⁰⁰ Moaçanin F. 1971. 301–303.

¹⁰¹ Moaçanin F. 1971. 302–303.

¹⁰² Molnár 2012. 22–23.

¹⁰³ Moaçanin F. 1971. 303.

¹⁰⁴ Kaser 1997. 142–150

¹⁰⁵ Kaser 1997. 122.

¹⁰⁶ Kaser 1997. 149.

tározásánál már minden bizonnyal számoltak az ortodox délszláv népesség katonai szolgálatával is. Nem feledkezhetünk el azonban arról, hogy a keresztény várláncolat mögött katonaparasztok, illetve szintén fegyveres szolgálatra kötelezett, hasonló kondíciójú földesúri vlahok által lakott falvak széles zónája húzódott.¹⁰⁷ A „hátszág” magyarországihoz hasonló militarizációja tehát Szlavóniában is igazolható, és pedig a privilegizált vlahok jelenlététől függetlenül.¹⁰⁸ Utóbbiak a fizetett hadinéphez hasonlóan a végvidék mindenkori generálisa, közvetlenül pedig az egyes főkapitányok jurisdikciója alá tartoztak, amit a statutumok pontosan meghatároztak.¹⁰⁹ Ennek ellenére a főtisztek jogosítványaikkal visszaélve csorbították a vlahok jogait, különösen önkormányzatiságuk vonatkozásában, de olykor szolgáltatásokat is elvártak tőlük. A visszaélések miatt 1666-ban kirobbant zavargásokat követően önszerveződési formáikat alsó szintre korlátozták, egyebekben azonban jogállásuk nem sérült.¹¹⁰ Az említett túlkapások hosszas tolerálása egyébiránt azzal magyarázható, hogy az *abusus* státuszukat nem érintette, míg földesúri fennhatóság alá kerülésük esetén az könnyen módosulhatott volna. Előbbi így voltaképpen a kisebb rosszat jelentette számukra.¹¹¹

A szlávón–petrinjai végvidék a 17. században – részint éppen a vlahok megjelenésével magyarázható létszámgyarapodás miatt – a jelek szerint a korábinál „jobban teljesített”, ami részint választ adhat a tanulmányunk bevezetőjében idézett jelenségre. Jelesül arra, hogy a tartomány lakosságát az oszmánok ekkor már nem tudták hódoltatni, azaz rendszeres adófizetésre kényszeríteni. Arra azonban már nem volt képes, hogy az oszmán uralom alatt élő, az őshonos lakosság helyére betelepült ortodox vlah és rác népességet keresztény részre adózásra bírja.¹¹² Erre a szűkebb értelemben vett Magyarországon is elsősorban a hódoltságban birtokos nemesség vállalkozott, amely – mint láttuk – lényegesen vitálisabb volt szlávón rendtársainál. Ráadásul ehhez megvolt a szükséges ereje is a végvári katonaság képében, köszönhetően egy, a hazai történetírásban hangsúlytalanul maradt körülménynek. A magyarországi végvidékeken ugyanis jellemzően az adott végvár és tartománya birtokosát, vagy többes birtoklás esetén azok egyikét nevezték ki az erősség (fő)kapitányává „*mivelhogy – Zrínyi VII. Miklós szavait idézve – örökös uráé törvényünk szerint a maga várának praetendálása*”.¹¹³ Horvát-Szlavónország nemesi társadalma e tekintetben komoly deficittel küzdött, hiszen – mint fentebb láttuk – a végvidék első emberei és főtisztjei, illetve he-

¹⁰⁷ Petrić 2012. 157–169.

¹⁰⁸ Czigány 2004. 85–95.

¹⁰⁹ Kaser 1997. 142–143.

¹¹⁰ Kaser 1997. 146.

¹¹¹ Močanin F. 1971. 303–304.

¹¹² Molnár 2013. 521–537.

¹¹³ ZMÖM 2003. 142.

lyetteseik kizárólag stájer előkelők voltak. Mindazonáltal még az erő pozíciójából diktáló magyar birtokosok is csak kevés eredményt tudtak felmutatni az idegen környezetbe vetődött, a térség korábbi világi és egyházi kereteit értelmezni sem igazán tudó, más kultúrájú rációk adóra kényszerítését illetően. Ez legtöbb esetben jelképes pénzadó vagy hétköznapi használati cikk volt.¹¹⁴ Szlavóniában a Draskovichok és a Zrínyiek is mindössze néhány Dráva menti falut tudtak rendszeresnek mondható adózásra szorítani, azokat is a Dunántúl irányából.¹¹⁵ Megemlítendő, hogy a kaproncai főkapitányság helyőrségei egyébiránt nem csak a Dráva és Száva közén, hanem a Dunántúlon is jelen voltak, amelynek leginkább a somogyi települések voltak a kárvallottjai.¹¹⁶ Ezen útjaik azonban vélhetőleg inkább keresztették mintsem segítették az érintett települések keresztény részre történő adózását, és inkább megsarcolásukat célozhatták.

Végvidékből határőrvidék: a fogalmi keretek

A Dráván innen és túl fekvő török kori határvédelmi övezetek közötti legfőbb különbség mégis későbbi sorsuk volt. Míg ugyanis a Magyarország területén lévő négy végvidék felszámolására és katonaságuk elbocsátására 1701-ben valóban sor került, addig a szlavón–petrinjai és a horvát–tengermelléki végek esetében végül a további fenntartás mellett döntöttek a grazi haditanácsosok.¹¹⁷ Utóbbi megmaradása mellett leginkább az szólt, hogy ettől (illetve a báni végvidéktől) távolodott el legkevésbé a határ. Sőt mivel ezekbe még a háború során az elfoglalt végházakat is inkorporálták, azok továbbra is az új oszmán határon húzódtak.¹¹⁸ Voltaképpen tehát az történt, hogy a fentebb bemutatott, két török kori várláncolat alkotta immáron a végvidék nyugati peremét, kiterjesztve azt a karlócai békeben rögzített vonalig. A Dráva és az Erdélyi Fejedelemség közti védzónák ellenben több száz kilométerre kerültek attól; közülük egyedül a győri esetében mutatható ki annak bővítésére irányuló kormányzati törekvés.¹¹⁹ I. Lipót (1657–1705) 1703 nyarán a szlavón–petrinjai végvidék esetében is annak felszámolása mellett döntött, ám ennek végrehajtása több okból sem volt időszerű.¹²⁰ A lépéssel ugyanis megszűnt volna a védernyő a nagyszámú vlah fegyverforgató felett, akik továbbra sem voltak hajlandók földesúri hatalmat elismerni. A horvát–szlavón rendiség-

¹¹⁴ Szakály 1981. 259–275.

¹¹⁵ Mažuran 1966. 17–55.

¹¹⁶ Turbuly 1996. 53., 58., 133.; CJH 1900. 328–329. 1635/37. törvénycikk.

¹¹⁷ Oross 2013. 81–104.

¹¹⁸ Kaser 2000. 481–486.; Kruhek 1984. 253–256.

¹¹⁹ Czigány 2004. 163–164.

¹²⁰ Oross 2013. 112–113.

gel való nyílt konfliktusuk esetén okkal lehetett tartani attól, hogy török földre távoznak, ráadásul időközben a visszafoglalt területekre is nagyszámú vlah költözött be.¹²¹ A Határőrvidék kialakítása pedig, amely éppen a végvidékek kora újkori struktúráját lett volna hivatott felváltani, még a kezdeti lépéseknél tartott. A Tisza mentén ugyanis éppen csak megkezdődött az ottani rácság letelepítése, de ezt a folyamatot az 1703 nyarán kirobbant Rákóczi-szabadságharc egy bő évtizeddel elodázta.¹²² A spanyol örökösödési háború miatt pedig szinte valamennyi császári ezredet kivonták a Magyar Királyság területéről, így a három végvidék hadereje már csak emiatt sem volt nélkülözhető.¹²³ Ezt tetézte a visszafoglaló háború finanszírozásában kulcsszerepet játszó Oppenheimer bankház (talán tudatosan előidézett) csődje, amely a Habsburg Monarchia fizetéseképtelenségével fenyegetett.¹²⁴ A szlavón végvidék története így csak az 1740-es években ért véget, amikor is – nevét átörökítve – a Határőrvidékek megreformált rendszerébe illesztették, területét ezredkörzetekre osztva fel.¹²⁵

Mint arra a magyar kutatás nyomatékosan felhívta a figyelmet, a Tisza–Maros és Duna–Száva folyók mentén 1700-tól kiépülő új védelmi struktúra – a funkcionális hasonlóság ellenére – lényegileg eltért kora újkori elődjétől. Előbbi tudvalóval az Udvari Haditanács közvetlen irányítása alatt, az osztrák, magyar, horvát és szlavón rendiség kiszorításával, immáron *területi* alapon szerveződött meg az Oszmán Birodalommal közös, régi-új határ mentén.¹²⁶ Az 1881-ig működő védelmi struktúra első monográfusa, Franz Vaniček – még annak fennállása idején, a Habsburg kormányzat felkérésére készült – művében világosan meg is különböztette az 1538 és 1737 közötti időszakot, amelyben csak határkörzetek (*Grenzbezirke*) léteztek, ellentétben a későbbi, általa regulárisnak nevezett Határőrvidéktől (*Militärgrenze*).¹²⁷ Ám minthogy művében a korai időszakot is tárgyalta, ezzel akaratlanul is a kontinuitást sugallta a két, szervezetileg eltérő, sorrendben egymást követő oszmánellenes struktúra között. Ezt a témával intenzívebben csak közel egy évszázad kihagyással, az 1950-es évektől foglalkozó, főként német és horvát nyelvű kutatók – nem ismervén a magyar historiográfia idevágó eredményeit – alapvetően máig nem kérdőjelezték meg.¹²⁸ Annak ellenére sem, hogy a „*Grenze*”, illetve korabeli horvát megfelelője, a „*krajina*” kifejezés mellé a 18. század közepén – éppen a

¹²¹ Kaser 2007. 153–154.

¹²² Oross 2013. 104–112.; Koroknai 1974.

¹²³ Zachar 2003. 747.

¹²⁴ Szakály 1971. 31–78.

¹²⁵ Kaser 1997. 153–162.

¹²⁶ Oross 2013. 104–112.

¹²⁷ Vaniček 1875. 23.

¹²⁸ A téma német nyelvű és horvát historiográfiájára Kessler 1984. 101–117.; Buczynski 2015. 529–539.

köztük lévő lényegi különbségre utaló – „*militär*”, illetve „*vojna*” melléknév is társult.¹²⁹ A folyamatosság képzetét kelthette az is, hogy a kora újkorban horvát-tengermelléki névvel illetett végvidék egyes erősségei már a középkor óta részt vettek a határvédelemben. Ilyen volt például Zengg, ahol 1469-től egészen a Határőrvidék feloszlásáig állomásozott királyi helyőrség.¹³⁰ A Határőrvidék 18. századi viszonyainak bemutatására fókuszáló – személyes tapasztalataink szerint a hazainál sokkalta tekintélyelvűbb – délszláv historiográfia a kora újkori struktúrákat jellemzően mint ennek szerves előzményét taglalja. Ekkor is inkább csak néhány, a nemzetállami fejlődés szempontjából jelentőséggel bíró problémára szorítkozva, ami már a korabeli forráskiadványok összeállításánál is tetten érhető.¹³¹

Ezek közül első helyen az ortodox vlahok tömeges betelepülése említhető, akiknek kései leszármazottjai a 19. században köztudottan a szerbség identitásával azonosultak. Témánk szempontjából ez annyiban bír jelentőséggel, hogy a horvát és a német-osztrák kutatók máig a vlah statutumok 1630. évi kiadásától számítják a határvidék territorializációját, vagy legalábbis az ahhoz vezető folyamat fontos állomásának tekintik.¹³² Ha azonban nem a Határőrvidék 18. századi viszonyai felől, anakronisztikusan közelítve, hanem a kora újkori végvidékek ismeretében viszonyulunk a kérdéshez, eltérő következtetésre kell, hogy jussunk. A Belső-ausztriai Haditanács, közvetlenül pedig az osztrák származású főtisztek ugyanis pusztán az áttelepült fegyveresek és nem az általuk lakott terület felett gyakoroltak jogköröket. Analóg példaként hozható fel erre, hogy a Bocskai István által Szabolcs megyében letelepített, kollektív jogokkal felruházott hajdúk telepei 1613-tól a Felső-magyarországi végvidéki főkapitány alárendeltségébe kerültek, ettől azonban a várcsoport jellege mit sem változott.¹³³ A (fő)kapitányok alatt, fizetés nélkül szolgáló fegyveresek tömegei pedig a magyar végvidéken éppúgy jellemzőek voltak és ugyancsak a tizenöt éves háború következményeként jelentek meg. Igaz, ez a Drávától északra nem járt együtt a lakosság etnikai cseréjével.¹³⁴ Minthogy azonban – mint erről korábban szót ejtettünk – a magyarországi végvárak élén többnyire azok birtokosai álltak, ezen fegyveresek felett mindvégig megmaradt a rendek kontrollja is. Mint bemutattuk, a kora újkori védzónák természetszerűleg mutathattak egyedi vonásokat, strukturálisan azonban nem különböztek egymástól: azok mindvégig nem területi, hanem több-kevesebb végvár helyőrségét magukba foglaló katonai-szervezeti egységek voltak. Jelen tanulmányunk természetszerűleg nem foghatta át az összetett problémakör teljes vertikú-

¹²⁹ Roksandić 2003. 27.

¹³⁰ Kruhek 1990. 94.

¹³¹ SHK 1884–1889.

¹³² Kaser 1997. 136.

¹³³ Rác 1969. 116–123.

¹³⁴ Végh 2009. 443–458.

mát. Mindösszesen annak igazolására szolgál, hogy a Dráván inneni és túli struktúrák csak a (historiográfiai) határvonalakat átlépve, együttesen vizsgálhatóak és nyerhetnek értelmet.

Felhasznált irodalom

- Adamček – Kampuš 1976. = Adamček, Josip – Kampuš, Ivan: Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću. Zagreb, 1976.
- Amstadt 1969 = Amstadt, Jakob: Die k.k. Militärgrenze 1522–1881. (mit einer Gesamtbibliographie). Inaugural-Dissertation. Würzburg, 1969.
- Buczynski 2015 = Buczynski, Alexander: Ad fontes historiae. A Katonai Határőrvidék horvátországi historiográfiájának trendjei és a jövőbeli kutatások. In: Fodor Pál – Sokcsevits Dénes (főszerk.): A horvát–magyar együttélés fordulópontjai: Intézmények, társadalom, gazdaság, kultúra. Budapest, 2015. 529–539.
- CJH 1900 = Magyar Törvénytár (Corpus Juris Hungarici). 1608–1657. évi törvénycikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri Márkus Dezső. Budapest, 1900.
- Czigány 2013 = Czigány István: A Kanizsával szembeni végvidék védelmi rendszere a XVII. század közepén. In: J. Újváry Zsuzsanna (főszerk.): Batthyány I. Ádám és köre. Piliscsaba, 2013. 67–90.
- Czigány 2004 = Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe, 1600–1700. Budapest, 2004. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 4.)
- Dabić 2000 = Dabić, Vojin S.: Vojna Krajina. Karlovački generalat (1530–1746). Beograd, 2000.
- Kampuš 1981 = Kampuš, Ivan: Das System der öffentlichen Finanzen und Abgaben in Kroatien als Faktor der Verteidigung der Länder der Habsburgermonarchie zur Zeit der Türkischen Einbrüche im 16. Jahrhundert. In: Pferschy, Gerhard (Hrsg.): Siedlung, Macht und Wirtschaft: Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag. Graz, 1981. 515–520.
- Kaser 2000 = Kaser, Karl: Das Steiermärkische Landesarchiv, ein Zensus, die Lika und die Militärgrenze zu Beginn des 18. Jahrhunderts. In: Obersteiner, Gernot Peter (Hrsg.): Festschrift Gerhard Pferschy zum 70. Geburtstag. Graz, 2000. 471–485.

- Kaser 1997 = Kaser, Karl: Freier Bauer und Soldat. Die Militarisierung der agrarischen Gesellschaft an der kroatisch-slawonischen Militärgrenze (1535-1881). Wien - Köln - Weimar, 1997.
- Kelenik 2005 = Kelenik József: Egy végvidék születése. A Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története 1600-1601. In: Hausner Gábor (szerk.): Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Budapest, 2005. 311-357.
- Kenyeres 2017 = Kenyeres István: A Magyar és a Szepesi Kamara bevételei és kiadásai a XVII. században. Fons 24. (2017), 3-67.
- Kenyeres 2013 = Kenyeres István: A félharmincad 1635-1638-ban. In: Kádár Zsófia - Lakatos Bálint - Zarnóczy Áron (szerk.): Archivariorum historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára. Budapest, 2013. 567-590.
- Kessler 1984 = Kessler, Wolfgang: Njemačka i austrijska historiografija Vojne krajine. In: Pavličević, Dragutin (Ed.): Vojna krajina. Povijesni pregled-historiografija-rasprave. Zagreb, 1984. 101-117.
- Koroknai 1974 = Koroknai Ákos: Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és a tiszai határőrvidéken a 18. század elején. Budapest, 1974.
- Krenn 1981 = Krenn, Peter: Die Ausrüstung der steirischen Landmiliz von 1703/04. In: Pferschy, Gerhard (Hrsg.): Siedlung, Macht und Wirtschaft: Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag. Graz, 1981. 241-254. (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs 12.)
- Kruhek 1984 = Kruhek, Milan: Stvaranje i utvrđivanje obrambene granice na Kupi u toku XVI i XVII stoljeća. In: Dragutin Pavličević (Ed.): Vojna krajina. Povijesni pregled-historiografija-rasprave. Zagreb, 1984. 214-258.
- Kruhek 1990 = Kruhek, Milan: Utvrde Senjske kapetanije u XVI. stoljeću. Senjski zbornik 17. (1990), 93-112.
- Mažuran 1966 = Mažuran, Ive: Popis zapadne i srednje Slavonije 1698 i 1702 godine. Osijek, 1966.
- Merényi 1895 = Merényi Lajos: A végek magyar őrhada 1670 után. Hadtörténelmi Közlemények 8. (1895), 400-405.
- Méhes 2013 = Méhes Péter: Egy udvari alkalmazott, Johann Hoffmann beszámolója a „Kanizsa ellen vetett” és a vend végvidékre szállítandó kifizetésekről az 1637. évből. In: J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): Az oszmán-magyar kényszerű együttélés és hozadéka. Piliscsaba, 2013. 175-195.
- Moačanin F. 1971 = Moačanin, Fedor: Das Problem des Grundbesitzes der Militärbevölkerung an der kroatischen und slawonischen Grenze. In: Othmar Pickl, Othmar (Hrsg.): Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege. Graz, 1971. 297-307. (Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Socialgeschichte 1.)

- Moačanin F. 1984 = Moačanin, Fedor: Pokušaji sporazumijevanje između hrvatskog plemstva i vlaha varaždinskog generelata u 17. stoljeću. In: Pavličević, Dragutin (Ed.): *Vojna krajina. Povijesni pregled-historiografija-rasprave*. Zagreb, 1984. 275-302.
- Moačanin N. 1984 = Moačanin, Nenad: Vlasi u požeškom sandžaku 1545-81. In: Pavličević, Dragutin (Ed.): *Vojna krajina. Povijesni pregled-historiografija-rasprave*. Zagreb, 1984. 193-198.
- Moačanin F. - Valentić 1981 = Moačanin, Fedor - Valentić, Mirko: *Vojna krajina u Hrvatskoj*. Katalog izložbe. Zagreb, 1981.
- Molnár 2012 = Molnár Antal: *A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században*. Budapest, 2012.
- Molnár 2013 = Molnár Antal: *A horvát-szlavón rendiség és az oszmán Szlavónia*. In: Kádár Zsófia - Lakatos Bálint - Zarnóczki Áron (szerk.): *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Budapest, 2013. 521-537.
- Oross 2013 = Oross András: *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*. Budapest, 2013.
- Oross 2018 = *A magyarországi végvidéki katonaság járandóságai a 17. század közepén*. *Századok* 152. (2018), 1077-1094.
- Pálffy 1995 = Pálffy Géza: *A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei*. *Hadtörténelmi Közlemények* 108. (1995), 114-185.
- Pálffy 1996 = Pálffy Géza: *A török elleni védelmi rendszer története a kezdetektől a XVIII. század elejéig*. Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz. *Történelmi Szemle* 38. (1996), 163-217.
- Pálffy 1997 = Pálffy Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16-17. században*. Minta egy készülő főkapitányi és archontológiai „életrajzi lexikonból”. *Történelmi Szemle* 39. (1997), 257-288.
- Pálffy 1999 = Pálffy Géza: *A császárváros védelmében*. *A Győri Főkapitányság története 1526-1598*. Győr, 1999.
- Pálffy 2000 = Pálffy Géza: *Európa védelmében*. *Haditérképészet a Habsburg Birodalom magyarországi határvidékén a 16-17. században*. Második, javított és bővített kiadás. Pápa, 2000.
- Pálffy 2001 = Pálffy Géza: *A törökellenes határvédelem fenntartásának költségei a 16. század második felében*. In: Petercsák Tivadar - Szabó Mátyás (szerk.): *Végvár és ellátás*. Eger, 2001. 183-220. (*Studia Agriensia* 22.)
- Pálffy 2002 = Pálffy Géza: *Horvátország és Szlavónia a XVI-XVII. századi Magyar Királyságban*. *Fons* 9. (2002), 107-121.

- Pálffy 2003 = Pálffy Géza: A Bajcsavárig vezető út: a stájer rendek részvétele a Dél-Dunántúl törökellenes határvédelmében a XVI. században. *Hadtörténelmi Közlemények* 116. (2003), 463-504.
- Pálffy 2009a = Pálffy Géza: Az első horvát hadiszabályzatok (1578) magyarországi gyökerei. In: Lengvári István – Vonyó József (szerk.): *Népek együttélése a Dél-Dunántúlon*. Pécs, 2009. 294-305.
- Pálffy 2009b = Pálffy Géza: Győztes szabadságharc vagy egy sokféle sikert hozó felkelés? A magyar királysági rendek és Bocskai István mozgalma (1604-1608). *Századok Füzetek* 3. Budapest, 2009.
- Pálffy – Szabó 2010 = Pálffy Géza – Szabó András Péter: *A szécsényi seregszék jegyzőkönyve (1656-1661)*. Salgótarján, 2010.
- Petrić 2012 = Petrić, Hrvoje: *Pogranična društva i okoliš. Varaždinski generalat i Križevačka županija u 17. stoljeću*. Samobor – Zagreb, 2012.
- Pichler 1985-1986 = Pichler, Franz: Die steuerliche Belastung der steirischen Bevölkerung durch die Landesdefension gegen die Türken. *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 35-36. (1985-1986), 71-104.
- Posch 1990 = Posch, Fritz: Die Innerösterreichische Defensionsordnung von 1575 und der „nachbarliche Sukkurs“ der innerösterreichischen Länder Steiermark, Kärnten, Krain und Görz. *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark* 81. (1990), 45-59.
- Rác 1969 = Rác István: *Hajdúk a XVII. században*. Debrecen, 1969.
- Roksandić 2003 = Roksandić, Drago: *Triples confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500-1800*. Zagreb, 2003.
- Roth 1970 = Roth, Franz Otto: „Wihitsch“ und „Weitschawar“. Zur Verantwortungsbewusstsein der adeligen Landstände Innerösterreichs in Gesinnung und Tat im türkischen „Friedensjahr“. II. Teil. *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark* 61. (1970), 151-214.
- Rothenberg 1970 = Rothenberg, Günther Erich: *Die österreichische Militärgrenze in Croatien 1522-1881*. Wien – München, 1970.
- Rothenberg 1966 = Rothenberg, Günther Erich: *The Austrian Military Border in Croatia 1740-1881. A Study of an Imperial Institution*. Chicago, 1966.
- Rothenberg 1960 = Rothenberg, Günther Erich: *The Austrian Military Border in Croatia 1522-1747*. Urbana, 1960. (Illinois Studies in the Social Sciences 48.)
- SHK 1884-1889 = *Spomenici hrvatske krajine. Sakupio i uredio Radoslav Lopašić*. Zagreb, 1884-1889.
- Schulze 1973 = Schulze, Winfried: *Landesdefension und Staatsbildung. Studien zum Kriegswesen des Innerösterreichischen Territorialstaates (1564-1619)*. Wien – Köln – Graz, 1973.

- Štefanec 2007 = Štefanec, Nataša: Tolerance and Intolerance in the Croatian-Slavonian Kingdom at the turn of the 17th Century. Contest for Gomirje. In: Ivetić, Egidio – Roksandić, Drago (Ed.): Tolerance and Intolerance at the Triplex Confinium. Approaching the „Other” on the Borderlands Eastern Adriatic and Beyond. Padova, 2007. 125–151.
- Štefanec 2011 = Štefanec, Nataša: Država ili ne: Ustroj vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici. Zagreb, 2011.
- Szakály 1971 = Szakály Ferenc: Oppenheimer Sámuel működése, különös tekintettel magyarországi kihatásaira. In: Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-zsidó oklevéltár XIV. 1742–1765. Budapest, 1971. 31–78.
- Szakály 1981 = Szakály Ferenc: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest, 1981.
- Sz. Simon 2014 = Sz. Simon Éva: A „hódoltságon kívüli hódoltság”. Egy szandzsákösszeírás tanulságai. Budapest, 2014.
- Thiel 1916 = Thiel, Viktor: Die innerösterreichische Zentralverwaltung 1564–1749. I. Die Hof- und Zentralbehörden Innerösterreichs 1564–1625. Wien, 1916. (Archiv für Österreichische Geschichte Bd. 105.)
- Toifl 2010 = Toifl, Leopold: Die Organisation der steirischen Landesverteidigung vom 15. bis zum 18. Jahrhundert. In: Dornik, Wolfram – Gießauf, Johannes – Iber, Walter M. (Hrsg.): Krieg und Wirtschaft von der Antike bis ins 21. Jahrhundert. Innsbruck, 2010. 283–289.
- Toifl 2002 = Toifl, Leopold: Bajcsavár története stájer levéltári források alapján. In: Kovács Gyöngyi (szerk.): Weitschawar / Bajcsavár. Egy stájer erődítmény Magyarországon a 16. század második felében. Kiállítás a zalaegerszegi múzeumban 2002. május 31– 2002. október 31. Zalaegerszeg, 2002. 29–40.
- Toifl – Leitgeb 1991 = Toifl, Leopold – Leitgeb, Hildegard: Die Türkeneinfälle in der Steiermark und in Kärnten vom 15. bis zum 17. Jahrhundert. Wien, 1991. (Militärhistorische Schriftenreihe 64.)
- Tóth 2013 = Tóth Hajnalka: A Kanizsával szembeni végvidék Gyöngyösi Nagy Ferenc levelezése tükrében (1683–1690). Szeged, 2013.
- Turbuly 1996 = Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555–1711. II. köt. Zalaegerszeg, 1996. (Zalai Gyűjtemény 39.)
- Valentinitsch 1974 = Valentinitsch, Helfried: Die Steiermark, Ungarn und die Osmanen 1606–1662. Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark 65. (1974), 93–128.
- Valentinitsch 1981 = Valentinitsch, Helfried: Die Windische Grenze und das steirische Proviantwesen vom letzten Viertel des 16. bis zur zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. In: Pferschy, Gerhard (Hrsg.): Siedlung, Macht und Wirtschaft: Festschrift Fritz Posch zum 70. Geburtstag. Graz, 1981. 521–532.

- Valentinitsch 1986 = Valentinitsch, Helfried: Hans Jakob Galler – ein steirischer Offizier an der Militärgrenze im 17. Jahrhundert. Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark 77. (1986), 163-174.
- Vaniček 1875 = Vaniček, Franz: Specialgeschichte der Militärgrenze aus Originalquellen und Quellenwerken geschöpft. 1. Band. Wien, 1875.
- Végh 2009 = Végh Ferenc: A „szabad rend”. A XVII. századi dunántúli katonatársadalom egy elfeledett csoportjáról. Hadtörténelmi Közlemények 122. (2009), 443-458.
- Végh 2010 = Végh Ferenc: Egerszeg végvár és város a 17. században. Zalaegerszeg, 2010. (Zalaegerszegi Füzetek 10.)
- Vlašić 2016 = Vlašić, Anđelko: Iskorištavanje šuma u Slavoniji u osmanskom razdoblju (1526-1691). Scrinia Slavonica 16. (2016), 71-90.
- Völckl 1982 = Völckl, Ekkehard: Militärgrenze und „Statuta Valachorum”. In: Ernst, Gerhard (Hrsg.): Die Österreichische Militärgrenze. Geschichte und Auswirkungen. Regensburg, 1982. 9-24.
- Wessely 1973-1974 = Wessely, Kurt: The Development of the Hungarian Military Frontier until the middle of the Eighteenth Century. Austrian History Yearbook 9-10. (1973-1974), 55-110.
- Winkelbauer 2003 = Winkelbauer, Thomas: Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. Teil 1-2. Wien, 2003. (Österreichische Geschichte 1522-1699.)
- Zachar 2003 = Zachar József: Magyar katonaság a Hegyaljától a Tiszahátig 1697-1703. Hadtörténelmi Közlemények 116. (2003), 742-758.
- ZMÖM 2003 = Zrínyi Miklós összes művei. Szerkesztette és az utószót írta Kovács Sándor Iván. Budapest, 2003.